

УДК 94(477)

Олена Кравчук

**АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ:
МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ**

У статті досліджено маловідомі віхи в біографії А. Річинського, проаналізовано причини його переслідування різними окупаційними режимами, арешти й ув'язнення за польської та радянської влади, висвітлено останній період життя.

Ключові слова: А. Річинський, біографія, переслідування, арешт, заслання.

Сучасна історична наука має можливість відновити із забуття несправедливо забутих українських діячів, які плідно трудилися на громадській ниві та боролися за національне відродження нашого народу. Особливу увагу дослідників викликають ті діячі, які за свою патріотичну діяльність зазнавали від окупаційних режимів переслідувань та арештів, життя та діяльність котрих замовчувались та фальшувались у радянський період.

Західноукраїнські землі в першій половині ХХ ст. породили цілу плеяду видатних діячів, які боролися за національне визволення краю. Серед них чільне місце займав Арсен Річинський (1892–1956 рр.), відомий український громадсько-політичний, церковний та культурно-просвітницький діяч, а також основоположник української етнології релігії, краєзнавець, публіцист, редактор, композитор та лікар. Він активно трудився на громадській ниві, пропагуючи ідею створення незалежної Української держави та незалежної Православної української церкви. Життєвий шлях А. Річинського надзвичайно багатогранний, але досі залишається мало дослідженим період його життя впродовж 1939–1956 рр., точніше від арешту польською владою та в подальшому НКВС і до смерті.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що в українській історичній науці немає окремого дослідження, присвяченого причинам переслідування та арештів А. Річинського. Однак діяльність та погляди діяча отримали висвітлення в публікаціях сучасних науковців А. Колодного, А. Гудими, Л. Михальчука, Н. Стоколос, О. Сагана, П. Кралука, А. Пісоцького, О. Альшиної.

Перші публікації про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність А. Річинського з'явилися у періодичній пресі ще у 1997 році. У всеукраїнській газеті “Час/Time” та волинському тижневику “Народна справа” свої статті опублікував краєзнавець із Володимира-Волинського Л. Михальчук. Однією з перших у добу незалежності побачила світ наукова розвідка про А. Річинського Н. Стоколос на сторінках науково-популярного журналу “Людина і світ” [27].

У працях сучасних науковців, зокрема А. Гудими “Харизма Арсена Річинського” [6], А. Пісоцького “Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу” [18], П. Кралука “Любомудри Володимирії” [14], зроблено спроби узагальнити життєвий і творчий шлях Арсена Річинського. Проте, окремо періоду його життя впродовж 1939–1956 рр. не було надано належної уваги. Оскільки цей відрізок життєвого шляху А. Річинського є доволі тривалим, є потреба об'єктивно й виважено показати причини переслідувань та арештів громадського діяча різними окупаційними режимами, а також висвітлити його життя та діяльність на засланні.

Отже, метою статті є дослідження маловідомих віх біографії А. Річинського упродовж 1939–1956 рр., які не знайшли в історіографії належного висвітлення.

Основними завданнями публікації є з'ясувати основні причини арештів А. Річинського за польської та радянської влади, проаналізувати його громадсько-політичну діяльність та висвітлити маловідомі сторінки життя після арештів, зокрема на засланні в Казахстані.

Арсен Річинський за свою активну громадсько-політичну діяльність, спрямовану на пропагування ідеї незалежної Української державності й набуття українською Православною церквою автокефалії, переслідувався і чотири рази піддавався арештам з боку польської влади. Так на початку 1922 р. у селі Тростянець Луцького повіту на нього донесли стосовно підтримки УНР та українзації і його вперше було заарештовано. Річинського відвезли у в'язницю до Луцька. Під впливом громадської думки, разом з клопотанням дружини Ніни Павлівни його швидко звільнили [18, с. 80]. У виданій йому довідці з в'язниці міста Луцька № 326 йшлося про звільнення в'язня Річинського Арсена з Тетилковець 27 березня 1922 року від превентивного арешту і слідування його до Тростянця Луцького повіту [9, с. 1]. Як бачимо, польська влада використала щодо Арсена Васильовича превентивний арешт, тобто запобіжний, той, що випереджає дії, так званий “арешт для профілактики”, адже неможливо ув'язнити людину тільки за її задуми, а лише винятково за вчинені протиправні вчинки. Цим арештом нова влада дала зрозуміти, що кожен непевний погляд у бік польської владної структури, не кажучи вже про критику, може бути розцінений як злочин. У 1925 р. у Володимирі-Волинському, де проживав А. Річинський, його знову заарештували, фактично із звинуваченням в активній проукраїнській діяльності, негласно – за українзацію Православної церкви. Він не належав ні до однієї з політичних партій, довести якісь порушення законів з його боку і цього разу не вдалося [6, с. 27–28]. У 1935 р. його було ув'язнено на три місяці до концентраційного табору в Березі Картузькій, у 1939 – до тієї ж Берези Картузької, з якої після початку Другої світової війни самовільно звільнився [22, с. 2530].

Крім переслідувань та арештів світською владою, А. Річинського було покарано і церковним керівництвом. Він зазнав найвищої міри церковного покарання, за активну діяльність, пов'язану з національним відродженням української Православної церкви і з боротьбою проти впливу московського єпископату. 15 квітня 1929 р. Святим Синодом Православної церкви Польщі Річинський був відлучений від Православної церкви та підданий анафемі [13, с. 124].

Польській владі не подобалась активна проукраїнська громадська позиція доктора А. Річинського. Крім того, що був провідником національно-церковного руху на Західній Волині, він ще й активно долучався до організації та функціонування різних громадських організацій. Зацікавившись ідеями галицького Пласту, А. Річинський доклав надзвичайно багато зусиль для популяризації серед волинської молоді та її батьків пластового способу життя. У Володимирі-Волинському в 20–30-ті роки він був організатором і керівником повітової управи пластунів. У 1928–29 роках очолював Володимирську “Просвіту”, був ідеологом і натхненником усіх її культурно-просвітницьких заходів [3, с. 18]. З 1927 р. на Західній Волині із центром у Рівному розпочала свою діяльність жіноча організація Союз українок. Арсен Річинський допоміг своїй дружині, Ніні Павлівні, у 1929 р. організувати філію цієї організації у Володимирі-Волинському. Тоді ж Арсен Васильович організував хор при володимирському Союзі українок і став його керівником [20, с. 118]. У березні 1933 р. разом із Василем Савичем А. Річинський заснував у Володимирі-Волинську філію “Відродження” та був обраний її віце-президентом [4, арк. 4].

За його громадською діяльністю пильно стежив відділ безпеки Польщі. Слід зазначити, що жодна із перелічених громадських організацій у час співпраці з

А. Річинським не була нелегальною чи підпільною. Усі вони: “Пласт”, “Просвіта”, Союз українок, “Відродження” - мали офіційний дозвіл від Волинського воєводи на відкриття своїх філій у Володимир-Волинському повіті, де саме і проходила активна громадська діяльність Річинського. Але пізніше усі ці організації були заборонені польською владою. Так, Волинський воєвода Владислав Мех своїм наказом від 1928 р. заборонив усі пластові організації при повітових “Просвітах”, потім вже інший Волинський воєвода Генрик Юзевський заборонив і саму “Просвіту” [2, с. 122]. У 1938 р. з’явився наказ про припинення діяльності у Волинському воєводстві філій Союзу українок. Такі дії місцевих органів влади були спрямовані на втілення в життя курсу примусової асиміляції непольського населення, розробленого урядом націонал-демократів Польщі. Таким чином, будь-яка спроба поширення на Волині діяльності просвітніх товариств з “прив’язкою до галицького центру” суперечила політиці польської влади. За активну громадську діяльність та підозру у членстві в рядах ОУН Річинський був затриманий та 11 травня 1935 р. ув’язнений до концтабору Береза-Картузька, місяця позасудового інтернування супротивників правлячого режиму. У Державному архіві Брестської області, де зберігається документація даного концентраційного табору, знаходиться справа затриманого Арсена Річинського. Тут зберігається облікова картка, складена 5 вересня 1935 р. У ній подається інформація щодо громадської діяльності Річинського, яку польська влада вважала шкідливою для політики своєї держави, зокрема зафіксовано такі дані: “Трудень 1932. Підозрюється в належності до ОУН. Підтримує контакти з доктором Станіславом Полянським, Хризантемом Озеровим, Степаном Чернишем, Юхимом Бундою, Іваном Коханським, братами Процюками – Тимішем, Юрієм, Володимиром і Олександром Цинкаловськими, Василем Савичем, Олексієм Комаревичем, Борисом Пашкевичем і Юрієм Хомою із Володимира. Річинський, разом із названими, вкрай вороже налаштований до Польської держави і до всього польського. Річинський є моральним авторитетом для всіх національно свідомих українців” [4, арк. 3].

Також в обліковій картці концтабору йшлося, що А. Річинський, щоб виховувати молодь в українському націоналістичному дусі, на теренах Володимирського повіту організував “Пласт”, до якого належали вищеназвані Володимир Процюк, Олексій Комаревич, Борис Пашкевич. Після заборони володимирською адміністрацією “Пласту” Арсен Річинський у 1929 р. разом із Степаном Чернишем, Іваном Коханським, Володимиром Процюком і Юхимом Бундою намагалися заснувати у Володимирі “Райфайзенку” (касу дрібних заощаджень української молоді), щоб цим об’єднати українську молодь. Вся культурно-просвітницька робота велася в націоналістичному дусі, щоб вирвати українську молодь з-під впливів дорослих, які займали угодницьку позицію щодо ідеології пана маршала Пілсудського. Райфазенка не була створена, бо окружний суд не затвердив її статут. У 1929 р. з його ініціативи дружина Ніна Річинська заснувала у Володимирі філію Союзу українок. Річинський був організатором і керівником українського хору при філії, ідейним натхненником інших заходів Союзу українок. У березні 1933 р. разом з Василем Савичем заснував у Володимирі філію “Відродження”, де обіймав посаду віце-президента, проте невдовзі філія була заборонена староством [4, арк. 3–4].

Саме ці аспекти діяльності Арсена Річинського стали причиною офіційних звинувачень у його адресу, а також затримання. Умови ув’язнення в Березі Картузькій були жакливіми і мало чим поступались ув’язненню в таборах радянського ГУЛАГУ. Крім прямого фізичного впливу та виснажливої, часто безглуздої праці, охоронці застосовували ще й психологічний тиск. Володимир Гоцький, який одночасно із Річинським утримувався в таборі, писав: “До садистів належала, коли не більша частина, то майже половина всіх поліцаїв.

Комендантом Берези був колишній інспектор польової жандармерії, а тепер поліції - Болеслав Грефнер. Великий служака й такої взірцевої служби вимагав від своїх підлеглих поліцаїв” [11, с. 87].

Ю. Паєвський, похресник А. Річинського, посилаючись на свідчення дружини Арсена Васильовича Ніни Річинської, писав: “Фактично Річинський сидів там два рази. Перший раз його посадили туди в 1935 р. Не знаю, може це й не треба розповідати, але мені роз’яснила Ніна Павлівна, як та Береза Картузька для Річинського виглядала. Не було якогось спеціального суду, а просто була постанова якогось там прокурора. На її основі людину садили на три місяці, але після трьох місяців могли знов продовжити ув’язнення ще на три, потім знов продовжити. Ніна Павлівна кинулась їздити тоді до воєводи Луцького. Там якийсь був пан Філіжинський, який мав зв’язки з ним. І вона тоді все ж визволила Арсена Васильовича, хоч три місяці він відсидів. Кажуть, що там були жахливі умови. Річинський не був такий вже й худий чоловік, але за три місяці він схуд в Березі Картузькій на 15 кг. Так Ніна Павлівна мені про нього розповідала” [17, с. 36].

Ніна Річинська залишила й особисті спогади про арешт чоловіка 1935 р.: “Згадую, як заарештували Арсена Річинського. Я поїхала до Луцька до начальника безпеки Ясінського. Там сказали, що то робота П. Певного (політичний та громадський діяч, голова Волинського українського об’єднання). Мені приніс Ясінський газету, в якій написано, що Річинська очолює у Володимирі Союз українок. Коли я приїхала до Володимира, мені сказали, що робили в Союзі обшук і знайшли під сходами листівки УВО. До нас можна було чіплятися з подібними заявами. Арсен Васильович, як член “Просвіти”, був український автокефаліст” [18, с.33–34]. Далі розповідає донька Людмила Річинська: “Тодішня влада арештовувала його три рази: 1925, 1935, 1939 року. Сидів він в Березі Картузькій. У Польщі це була страшна тюрма. Тато, як повернувся, не міг лягти на спину, але мамі про це не казав. Першого разу, коли його заарештували і попав він в Березу Картузьку, то написав мамі записку: “Ніно, рятуй мене!” Виручити тата мама змогла через 2,5 місяці. Правда, вона сказала польській владі, що Союз українок організувала сама, а не Арсен Васильович” [18, с. 90–91].

Після клопотань дружини Ніни Павлівни, однодумців, а також громадського розголосу, який міг перерости в цілком не передбачені наслідки, А. Річинського через 2,5 місяці з ув’язнення звільнили. Після звільнення із Берези Картузької в 1935 р. Арсен Річинський знаходився під пильним наглядом польського відділу безпеки. Польська влада вважала А. Річинського революціонером, про що свідчить запис у картотеці Володимир-Волинського референта безпеки: “Wywrotowa działalność doctora Reczyńskiego”, що в перекладі із польської означає “революційна діяльність лікаря Річинського” [21, с. 3]. Через місяць після звільнення польська влада дає таку оцінку політичній діяльності Арсена Річинського: “Доктор Арсен Річинський є досвідченим націоналістичним діячем, відомим з 1928 року. Річинський є довіреною особою ОУН у Володимирському повіті. Як інтелігентний і енергійний член, зміг досягнути сильних впливів серед української громади не тільки на терені свого повіту, але й у Ковельським, Горохівським та Луцьким повітах. Репрезентуючи націоналістичний напрям, став якби духовним керівником ОУН на терені південних повітів Волині. Крім української господарсько-політичної діяльності, Річинський розпочав активно діяти на церковному терені, вносячи в середовище духівництва націоналістичні ідеї” [5, арк. 79].

У травні 1939 р. А. Річинського в четвертий раз арештовують, він вдруге потрапляє до концентраційного табору Береза-Картузька. Польський історик І. Політ у своїй книзі “Місце ізоляції у Березі-Картузькій 1934–1939”, зазначав,

що доктор Річинський “правдоподібно заважав воєводі Г. Юзевському в його волинській політиці і тому був ізольований у Березі” [10, с. 64].

З початком Другої світової війни, з наближенням німецьких та радянських військ охорона Берези-Картузької залишила ув'язнених. Затримані мали можливість звільнитись. Вони вибивали двері камер та тюремні ворота і виходили на волю. Такою ситуацією скористався і Арсен Річинський. Додому він повернувся 16 вересня 1939 р. Проте на свободі був недовго. Польський охоронний відділ і охоронна поліція залишили на місцях недоторканими облікові картки звинувачених та підозрілих осіб. Це дало змогу НКВС відразу розпочати масові арешти і заслання до виправних таборів. 20 жовтня 1939 р. А. Річинський був затриманий на вулиці рідного Володимира-Волинського і ув'язнений у тюрмі міста. Арешт здійснили працівники НКВС, висунувши звинувачення в контрреволюційній діяльності [6, с. 54].

Прихід радянських військ на звільнені від польської держави українські землі мав на меті встановити жорстокий окупаційний режим. Репресивні акції на західноукраїнських землях було започатковано директивою НКВС СРСР “Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії” від 15 вересня 1939 р., в якій наказувалось спеціально створеним у складі Червоної Армії оперативним групам НКВС, крім інших поставлених завдань, арештовувати “найбільш реакційних” представників польської адміністрації, активних членів українських громадсько-політичних об'єднань, а в захоплених тюрмах забезпечити “суворий режим утримання арештованих” [15, с. 163].

За наказом НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 р. “Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, виявлених агентурною роботою”, здійснювались масові арешти. До “ворожих соціалістичному ладу елементів” було віднесено значну кількість місцевого населення, яке розподілили між 18-ма “ворожими групами”. Вони в силу “свого соціального й політичного минулого, національно-шовіністичних настроїв, релігійних переконань” могли скласти загрозу новому режимові на анексованих землях [7, с. 96]. До кінця жовтня 1939 року було арештовано на західноукраїнських землях понад 200 активних громадсько-політичних діячів та активістів громадських об'єднань, безпідставно звинувачених у “провокаціях” проти радянської влади. Серед першої хвилі арештованих на західноукраїнських землях опинився і А. Річинський [19, с. 575]. Слід зазначити, що репресії та арешти почали здійснюватись членами НКВС ще до офіційного включення Західної України до складу СРСР. Приєднання Західної України до складу СРСР було узаконене рішенням позачергової сесії Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1939 р.

Арсен Річинський був засуджений “за активну участь у контрреволюційних націоналістичних організаціях”, проте він не належав до жодної політичної партії, зібрати проти нього достатню кількість вагомих доказів слідчі не змогли, адже його діяльність стосувалася національно-визвольних змагань в умовах II Речі Посполитої, а не часів радянської влади, тому слідство затягувалось. Затриманому лише наприкінці серпня 1940 р. висунули конкретні звинувачення. Головними пунктами звинувачень проти А. Річинського були: антирадянська книга “Проблеми української релігійної свідомості”, його громадська діяльність – керівництво хором Союзу українок, зв'язки з членами ОУН та з українськими націоналістичними організаціями за кордоном.

У постанові начальника другого відділення Володимир-Волинського міського відділу НКВС капітана держбезпеки Розова від 26 серпня 1940 року, про залучення вагомих доказів, після розгляду матеріалів справи № 19792 Річинському Арсенові Васильовичу висунуто такі звинувачення:

1. Обвинувачений Річинський Арсен Васильович, будучи керівником і ідеологом українського автокефального руху на Волині, в 1932–1933 роках

написав і розповсюдив у Польщі, Німеччині, Канаді й інших країнах книгу “Проблеми української релігійної свідомості”. У вказаній книзі антирадянського змісту обвинувачень, маючи на меті розпалити національну ворожнечу, злобно обмовляє російський і український народи.

2. В архівах вилучені протоколи правління Володимир-Волинського відділення націоналістичного Союзу українок за № 35, 36, 83, 84, 106 і 107 за участю дружини Річинського, – Ніни Павлівни як члена правління цього союзу. Річинський Арсен Васильович керував хором Союзу українок (дивитись протокол № 36 від 10 квітня 1936 року). Союз українок ухвалив рішення про організацію Богослужіння в пам’ять Симона Петлюри (дивитись протокол №8 п. 3)

3. У польських поліцейських архівах виявлено формуляр від 5 вересня 1935 року на Річинського Арсена Васильовича, що свідчить про зв’язки останнього з українськими націоналістами із групи “ОУН” і українськими націоналістичними організаціями за кордоном: “Союзом” українських Самостійників” у Вінніпезі – Канада, “Українською громадою” в Берліні, Українською бібліотекою українознавства при науковому інституті в Берліні, Українською бібліотекою імені Симона Петлюри в Парижі, видавництвом “Тризуб” у Франції [8, арк. 4].

Головне звинувачення, що висувалось А. Річинському, – це написання книги “Проблеми української релігійної свідомості”, вперше надрукованої невеликим тиражем у Тернополі в 1933 р. Книга побачила світ з дозволу польської влади, хоча із значними цензурними вилученнями тексту, який нібито був спрямований проти державного ладу Речі Посполитої. Польська цензура вилучила з неї цілі сторінки, не пошкодувавши навіть авторського вступу до книги [23, с. 52]. Пізніше Річинський у своїй автобіографії напише: “Ні в яких взагалі арміях і ні в яких озброєних або підпільних організаціях я ніколи не брав участі. Проте видав книгу “Проблеми української релігійної свідомості”, в якій розвивав ідею релігійного об’єднання всіх українців – незалежно від побудованих людьми різних віросповідних і сектантських перешкод – а також в історичному аспекті засуджував політику колонізації і русифікації, що виявлялася відносно українського народу російськими урядами, починаючи з Петра I, польськими властями і московським єпископатом. З цієї ж точки зору у вказаній книзі я негативно віднісся до розгрому Української Автокефальної церкви (Липківського), проведеного тодішнім радянським урядом у Києві, оскільки я розглядав український церковний рух як один із етапів національного звільнення і зростання українського народу. Таким чином, моя суспільна діяльність була направлена виключно на благо українського народу, як можна було розуміти це благо в умовах польської буржуазно-національної держави” [21, с. 3].

Володимир-Волинська в’язниця, у яку потрапив А. Річинський, була переповнена. Його разом з іншими політичними в’язнями вивезли в тюрму селища Сухобезводне Горьківської області. Початок Великої Вітчизняної війни ще більше затягував прийняття остаточного судового рішення. Вирок Річинському оголосили 5 травня 1942 року. Особливою нарадою при НКВС СРСР за статтями 54–13 Кримінального кодексу УРСР він був засуджений на десять років виправних робіт. Після винесення вироку Арсена Річинського, згідно з наказом НКВС СРСР “Про порядок направлення засуджених у виправно-трудові табори”, відповідно до його “соціальної небезпеки” направили відбувати покарання в Унженський виправно-трудовий табір (Унжлаг) Горьківської області, сьогодні це Нижньогородська область Російської Федерації [16, с. 8].

Виправно-трудовий табір Унжлаг належав до лісозаготівельних таборів і був підпорядкований Головному управлінню таборів лісової промисловості. Центром табору вважалась залізнична станція Сухобезводне. За своїми розмірами виправний табір був дуже великий. Як згадують полонені, щоб добратись із

станції Сухобезводне до крайнього північного табірному пункту Пуєж в Костромській області, треба було їхати в поїзді табірною залізничною колією цілу ніч. Кількість ув'язнених у таборі стрімко зростала, від 15 тис. на початку 1938 р. до 30 тис. у 1948 році [26, с. 437].

Керівництво Унжлагу, враховуючи недостатню кількість медичного персоналу, дозволило А. Річинському працювати лікарем у санітарній частині виправного табору. Через певний період часу його призначили виконувати обов'язки керівника санчастини. Про цей період життя Арсена Васильовича збереглися свідчення Володимира Геруна, мешканця міста Володимира-Волинського, який з 1946 по 1949 рр. відбував заслання разом із А. Річинським. Він розповідав: “У таборі суворого режиму було два лікарі-українці. Це Іван Васильович Клименко та Арсен Васильович Річинський. Начальником санчастини був Арсен Васильович, а Іван Васильович – хірургом. Тюремна влада пішла на поступки, бо не вистачало лікарів, тому поставили його начальником санчастини. Знаю, що Річинського в зоні “прирізали”, тому він після видужання недочував. Чому його хотіли вбити кримінальні бандити – не знаю. Багатьом українцям з Західної України Річинський надавав звільнення від роботи, тому його ненавиділи. На лікаря Річинського сердилися росіяни, бо звільняв українців від роботи. З Річинським доля звела в червні 1946 року. Тоді я проходив медогляд, а ще коли звернувся до нього за звільненням, бо не міг ходити через травму ноги. Часто в таборі казали, коли хтось з українців опинявся не на роботі: “Аркасюша опять освободил хохлов” [18, с. 110–111].

А. Річинський, навіть в ув'язненні, сумлінно ставився до своєї роботи. Працюючи в Унжлазі лікарем, він був двічі відзначений за свою добросовісну роботу похвальними грамотами від командування і політвідділу виправного табору і кілька разів отримував нагороди [21, с. 3]. На політичних в'язнів навіть за відмінну поведінку амністія не діяла, тому А. Річинський відбув термін до кінця 1949 року. Під кінець ув'язнення на Річинського, як вже згадувалось у спогадах В. Геруна, було здійснено кримінальними злочинцями замах. Йому було нанесено сім ножових поранень, в тому числі і в голову. Табірне начальство спеціально налаштовувало кримінальних злочинців проти політичних в'язнів, щоб тих перед звільненням вбивали. Та після важких ножових поранень А. Річинський вцілів і прожив ще сім років на довічному засланні в Казахстані [24, с. 7].

Після арешту А. Річинського, було репресовано і його сім'ю – дружину Ніну та двох доньок, як родину “ворога народу”. Старшій дочці Мирославі тоді було 15 років, а молодшій Людмилі – всього 6 тижнів. Виселення родини до спецпоселення відбулось у другій хвилі акції з переселення, яка тривала від 13 квітня до кінця травня 1940 р. Тоді примусово було виселено із західноукраїнських земель у північні райони СРСР 25 000 сімей. Загалом таких масових акцій з виселення до початку німецько-радянської війни було шість [25, с. 6; 7, с. 99].

Донька Річинського Людмила Арсенівна зі слів матері згадує: “Сім'ю нашу, яка мешкала у Володимирі-Волинську, після арешту батька вивезли в ніч з 12 на 13 квітня 1940 року на заслання. Повернулись ми у Володимир лише через п'ять довгих років. Хату нашу зайняли військові, тому мама найняла кімнату і пішла працювати на гідрометстанцію. Так ми жили до 1949 року” [24, с. 7].

Родину Річинських виселили до спецпоселення в селище Озьорне Кемеровської області. Депортували родину 13 квітня у перший же день другої акції з переселення “ворожого елементу”. Отже, прізвище Річинських було одне з перших у списках НКВС на переселення. Нажите майно сім'ї було конфісковано і передано актом місцевим органам влади. Сама ж депортація відбувалася брутально – дозволили взяти лише найнеобхідніші побутові речі. Депортованих

розміщували в робітничих селищах. Жили вони в жахливих умовах у будинках барачного типу із земельними ділянками. Спецпоселенці та їхні сім'ї не мали права виїжджати за межі адміністративних районів виселення. Незадовільним у місцях переселення було продовольче забезпечення й медичне обслуговування. Чимало з переселенців померли від хвороб та виснаження [25, с. 10; 1, с. 133–134]. Немоżliво без болю в серці читати спогади Людмили Річинської про те, що їхній сім'ї довелося пережити на засланні.

Арсен Річинський підтримував зв'язки з родиною листуванням. З ув'язнення надсилав родині гроші, які міг наскладати зі своєї скромної платні табірному лікарю, цим рятував свою сім'ю від голодної смерті. Своім донькам, щоб розважити їх, надсилав складені свої вірші та гутірки. На жаль, вони не збереглися. У вільну від лікарської практики хвилину в таборі Арсен Річинський написав книгу на основі поліських легенд “Легенди пралісу”. Нині рукопис вважається втраченим. Скоріш за все, його вилучила табірна цензура, про що свідчить і листопадовий лист 1943 р. доньки Мирослави до батька, у якому йдеться: “Вірш “Відвічне” мені подобається більше, ніж всі попередні вірші, а от “Легенди пралісу” ми не дістали” [25, с. 18]. Якби збереглась поетична спадщина, Річинський постав би перед нами ще й як поет.

У 1949 р. А. Річинського звільнили, але додому на Волинь повернутись не дозволили. З табору його направили у місто Казалінськ Кзил-Ординської області Південного Казахстану у безстрокове заслання під нагляд міліції з обов'язковою реєстрацією через кожних десять днів. В автобіографії А. Річинський зауважив: “Це додаткове обмеження вільного пересування нічим не було викликано, беручи до уваги, що я ні в яких озброєних або підпільних організаціях ніколи не брав участі” [21, с. 3]. З 15 серпня 1949 р. він працював судмедекспертом Казалінського району. Туди у 1949 переїхала з Володимира-Волинського і його сім'я. Коштів не вистачало, тому за сумісництвом Річинський вимушений був працювати в міській амбулаторії та місцевому родильному будинку акушером-гінекологом. З липня 1950 р. Арсен Васильович переведений у селище Кармакчи (адміністративний центр Кармакчинського району Кзил-Ординської області), де працював лікарем районної лікарні [6, с. 63].

Крім лікарської роботи. А. Річинський не полишав на засланні музичної та наукової діяльності. На початку 1950-х років створив у Казалінську хор “Дві хмароньки”, згуртовуючи навколо нього українську діаспору. У журналі “Здоров'є Казахстану” протягом 1951–1953 рр. публікує свої наукові праці на медичну тематику. Серед них статті з проблем акушерства, зміст яких містить узагальнення клінічних спостережень разом із лікувальними заходами. Дані публікації не втратили свого наукового значення і до наших днів [28, с. 91].

У червні 1953 р. під час службового відрядження по відгінних тваринницьких ділянках в Каракумах у Річинського стався інсульт, який був оснований причиною розладу ходьби. У квітні 1954 р. лікарсько-трудовою експертною комісією йому встановлено другу групу інвалідності [21, с. 3].

Помер А. Річинський 13 квітня 1956 р. в обласній лікарні Кзил-Орди. Поховали його на цвинтарі станції Джусали Кзил-Ординської області. Повідомлення з Москви про реабілітацію та дозвіл повернутися на Батьківщину прийшло через два дні після смерті. Родина Річинських змогла повернутись до Володимира-Волинського. Дружина Ніна Павлівна померла 18 грудня 1995 р. у віці 96 років [12, с. 22].

У 2006 році, завдяки клопотанню Української автокефальної православної церкви, останки А. Річинського були перевезені та перехоронені в Тернополі.

Отже, Арсен Річинський, будучи інтелігентною та енергійною особистістю, досягнув авторитету серед української громадськості на західноукраїнських землях. За свою активну громадську діяльність, спрямовану на національне

відродження, за репрезентацію національних ідей у різних громадських організаціях, Арсен Річинський зазнав переслідувань та арештів з боку польської влади. Активна громадська діяльність не залишилася непоміченою і новою владою, яка утвердилась у Західній Україні з приходом радянських військ, його ув'язнили на десять років у виправно-трудоий табір, а після звільнення відправили на заслання в Казахстан, звідкіля не дозволяли повернутись на Батьківщину до кінця життя. А. Річинський – один з найавторитетніших представників українського національного життя на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду, тому участь його в культурно-просвітніх товариствах Західної Волині становить подальший науковий інтерес і повинна бути предметом окремого дослідження.

Список використаних джерел

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. К.: “Либідь” – “Військо України”, 1994. 686 с. 2. Боровський В. До історії українського Пласту на Волині // Пластовий шлях. 1970. Ч. 1–2. С. 117–123. 3. Візитів Ю. Пластовий сеніор А. Річинський: “до щастя, слави і свободи” // Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець. Науковий збірник. Київ-Кременець, 2007. С.17–23. 4. Государственный архив Брестской области Ф. 98. Оп. 2. Д. 8. 15 л. 5. Государственный архив Брестской области Ф. 1 Оп. 10. Д. 2773. 79 л. 6. Гудима А. М. Харизма Арсена Річинського Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 144 с. 7. Дем'янчук Т. Д. Функціонування кримінально-виконавчої системи НКВС в умовах масових репресій проти населення західноукраїнських земель у 1939–1941 роках // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Випуск 16. 2009 р. Серія: Історія. Одеса “Астропринт”, 2009 р. С.94–105. 8. Державний архів Волинської області Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 1969. 9 арк. 9. Довідка в'язниці в м. Луцьку №326 від 27. III. 1922р. про звільнення Річинського Арсена [рукопис] // Волинський краєзнавчий музей: 1 стор., мова польсь.; КДФ 15146, KB – 67623. 10. I. Polit. Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934–1939 // Toruń: Adam Marszałek, 2003. – 307 s. 11. Лыін О. Арсен Річинський у березо-картузькому концтаборі. // Арсен Річинський і проблеми помісної Української Церкви: Науковий збірник Міжнародних Річинських читань. Тернопіль, 2008. С.85–87. 12. Колодний А. М., Саган О. Н. Життя і творчість Арсена Річинського – самовіддане служіння Богу й Україні // Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С.11–50. 13. Кравчук О. Відлучення Арсена Річинського від Православної церкви як один з моментів боротьби із українським національно-церковним рухом на Волині. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2. Ч. 1. С. 116–125. 14. Кралюк П. М. Любомудри Володимирії. Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2009. 168 с. 15. Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. К.: Генеза, 1997. Т. 2: 1926–1945. 1999. 412 с. 16. Михальчук Л. Життя А. Річинського – зразок самовідданого служіння українському народу // Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я: Збірник наукових праць. Київ-Тернопіль-Кременець. 1998. С. 3–8. 17. Паєвський Ю. Арсен Річинський був моїм хресним батьком // Арсен Річинський: видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець: Науковий збірник. Київ-Кременець, 2007. С.35–37. 18. Пісоцький А., Войтюк Н. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу. Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. 167 с. 19. Політичний терор и тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / [Архієрейський Д. В., Бажан О. Г., Бикова Т. В. та ін.]; Відп. ред. В. А. Смолій. К.: Наук. думка, 2002. 952 с. 20. Раєвич Т. Союз українок Володимира-Волинського: минуле і сучасне // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наук. іст.-краєзн. міжнар. конф., 20–23 січ. 1998 р. Луцьк, 1998. С. 118–119. 21. Річинський А. Автобіографія: [Рукопис] // Волинський краєзнавчий музей: КДФ – 15143, KB – 6720. 3 с. 22. Річинський Арсен // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. Т. 7 / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Репр. відтворення вид.1955–1984р. Львів: НТШ, 1998. С. 2529–2500. 23. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / [Упоряд.: А. Колодний, О. Саган]. [3-є вид.]. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с. 24. Річинська Л. “Батько любив нас і Україну” Передслово доньки Людмили // Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. С. 7–11. 25. Світлий розум, шляхетне серце [Текст] : родина Річинських: спогади, листування /

упоряд. Л. А. Річинська; ред. А. Криштальський. Луцьк: Терен, 2004. 66 с. 26. Система исправительно-трудовых лагерей в СРСР 1923–1960. Справочник. / [О-во “Мемориал”, ГАРФ. / сост. М. Б. Смирнов]. М.: Знание, 1998. 600 с. 27. *Стоколос Н.* Арсен Річинський і боротьба за українізацію Православної церкви на Волині // Людина і світ. 1998. №2. С. 33–37 28. *Хміль С., Лимар Л.* Великий патріот, великий гуманіст, великий лікар і людина // Духовність народів: альманах до 110-річчя від дня народження Арсена Річинського. Київ-Тернопіль-Кременець. 2002. С. 90–93.

Елена Кравчук

АРСЕН РИЧИНСКИЙ: МАЛОИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ

В статье исследованы малоизвестные страницы биографии А. Ричинского, проанализированы причины его преследования различными оккупационными режимами, аресты и заключения польской и советской властью, освещен последний период его жизни.

Ключевые слова: А. Ричинский, биография, преследование, арест, ссылка.

Olena Kravchuk

ARSEN RICHINSKY: THE LITTLE-KNOWN PAGES OF BIOGRAPHY

The article investigates little-known periods of A. Rychinsky's biography, analyzes the causes of his persecution by various occupation regimes, arrests and imprisonment by the Polish and Soviet authorities, and highlights the last period of life.

Keywords: A. Rychinsky, biography, persecution, arrest, exile.